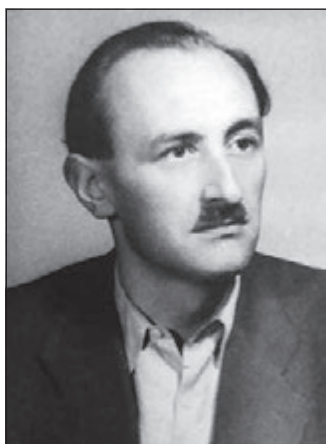

A KÁDÁR-KORI MAGYAR HADTÖRTÉNETÍRÓK: FARKAS MÁRTON (1926–2000)

Farkas Márton

Farkas Márton a Békés megyei Mezőberényben született 1926. október 8-án.¹ 1938 és 1946 között a szarvasi Ágostai Hitvallású Evangélikus Vajda Péter Gimnáziumban tanult, mindvégig kitűnően. 1946-ban kitüntetéssel érettségizett,² majd a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarán folytatta tanulmányait magyar-történelem szakon. 1951-ben végzett, majd ezt követően 1959-ig általános, illetve középiskolákban tanított: leghosszabb ideig (1954–1958) a II. Rákóczi Ferenc Katonai Középközpontban. 1959-től 1961-ig a Központi Pedagógus Továbbképző Intézetben (az Országos Pedagógiai Intézet egyik elődjében) dolgozott, majd 1961 őszétől a Magyar Tudományos Akadémia II. (társadalmi-történelmi tudományok) osztályára került főelőadóként. 1968-ban történelem-tudományból kandidált. 1969 októberétől kereken egy évig az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársaként dolgozott. Ezt követően 1970-től 1989. decemberi nyugdíjba vonulásáig a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Intézete volt a munkahelye. Már nyugdíjasként védte meg 1991-ben nagydoktori disszertációját és kapta meg az MTA doktora tudományos fokozatot. 2000. július 2-án hunyt el, sírja az Óbudai temetőben található.³

A Hadtörténelmi Intézet előtti évek

Különös véletlen, hogy Farkas Márton pályafutását, amely az egyetem elvégzésétől (1951) nyugdíjazásáig (1989) számítva 38 esztendő telt ki, szinte hajszálpontosan két egyforma időszakra osztja áthelyezése a Hadtörténelmi Intézet állományába. A két 19 éves szakasz azonban szakmai szempontból nem különíthető el egymástól: Farkas Márton a Kapisztrán téri intézményben gyakorlatilag ugyanazt a munkát folytatta, mint amit azt megelőzően már egy évtizede: az első világháború történetének kutatását. Az elválasztás inkább technikai jellegű, mégis rendelkezhet relevanciával: mivel a közvélekedés joggal tartotta (és tartja azóta is) a hadtörténet művelésének legfontosabb centrumaként számon

¹ Orlai Petrics Soma Kulturális Központ Könyvtára (Mezőberény). Helyismereti adatbázis. <http://konyvtar.mezobereny.hu/index.fcgi?rx=&nyelv=hu&stype=1&stype2=&menuparam5=125&heaAdat=1246> (A letöltés ideje: 2018. március 18.)

²A szarvasi Ágostai Hitvallású Evangélikus Vajda Péter Gimnázium Évkönyve az 1945–46-i iskolai évről. Közlétesíti: Dr. Nádor Jenő igazgató. Szarvas, 1946. 14. o.

³ *Népszabadság*, 2000. július 15. 16. o.

a Hadtörténeti Intézetet, Farkas Márton 1970 őszén voltaképpen eljutott oda, ahol választott korszakának kutatásához a legideálisabb feltételeket találhatta, s akár úgy is érezhette, hogy bizonyos szempontból révbé ért. Érdeemes tehát mindenekelőtt megvizsgálni, miként szerepelt abban az időben, amikor *még nem volt* az Intézet tudományos főmunkatársa.

Arról a két évről, amikor előbb tanárjelöltként, majd tanárként általános, illetve középiskolában tanított, nincs különösebben mit mondani. 1954-ben azonban bekerült a II. Rákóczi Ferenc katonai középiskolába, és egészen az iskola megszűnéséig az intézmény történelemtanára volt. Pályafutásának erről a korszakáról érdekes színfoltot árul el a *Szabad Nép* egyik 1956 őszi riportja, amelyben az újságíró éppen abba a belvárosi, Alkotmány utcai házba téved be, ahol másokkal együtt Farkas Márton is él a családjával. A cikkíró szerint a házban lakó, tudásra vágyó gyerekek számíthatnak „a tudós tanár Farkas Márton” segítségére, aki még azt is megígérte nekik, hogy elviszi őket a Parlamentbe, amit ők még soha sem láttak.⁴ A cikkben az is szerepel, hogy „a Rákóczi iskolában” történelmet tanít. Az abban az időben Mátyásföldön működő tanintézmény az 1956-os forradalom idején nehéz napokat élt át: a szovjet csapatok november 4-én körülvették az objektumot, a hallgatókat és az oktatói állományt az iskola elhagyására kényszerítették. Bár később a Hűvösvölgyben újraindult a tanítás, 1958 júniusában az intézményt végleg megszüntették.⁵

Farkas Márton a Rákócziból előbb a Trefort utcai ELTE gyakorló gimnáziumba került, majd 1961-ig a Központi Pedagógus Továbbképző Intézetben helyettes tanszékvezetőként a középiskolai történelemtanárok országos továbbképzésének egyik országos irányítója lett. Ebben az időben a történelemtanítás szakmódszertana és a történelmi oktatófilmek didaktikai alkalmazásának problémái érdekelték,⁶ több szaktanulmányt is publikált ezekről a kérdésekről.⁷

1961-ben azután átkerült Farkas Márton az MTA II. osztályára főelőadóként.⁸ A rendelkezésre álló források alapján mindeddig nem mutatható ki, hogy tudományos érdeklődése a korábbi pedagógiai szakmódszertani kérdésekről hogyan és mikor terelődött át az első világháború történetére. Utólag azonban visszakövetkeztethető, hogy valamikor az '50-es és a '60-as évek fordulóján kellett megtörténni ennek a fordulatnak. Ekkortól lett ugyanis a Tudományos Minősítő Bizottság aspiránusa és ekkortól kezdett el dolgozni a *Katonai összeomlás és forradalom. A hadsereg szerepe a Monarchia 1918-as összeomlásában* című kandidátusi disszertációján. Ezzel a munkával párhuzamosan Farkas Márton aktívan bekapcsolódott a hazai és a nemzetközi tudományos életbe is. Noha – papíron legalább is – adminisztratív beosztásban volt, gyakorlatilag az intézeti kutatókkal azonos feltételeket élvezett mind a külföldi ösztöndíjak, tanulmányutak, mind a konferenciákon való részvétel tekintetében. Ennek illusztrálására álljon itt a következő (valószínűleg

⁴ *Szabad Nép*, 1956. szeptember 30. 3. o. A cikk címe: Négyemeletes lexikon.

⁵ Dr. Kiss Géza ezredes: A „II. Rákóczi Ferenc”, katonai Középiskola története a tisztképzés szolgálatában. <http://scharekf.hu/dotroll/neveles/KissRakoczi.htm> (A letöltés ideje: 2018. március 18.)

⁶ *Magyar Nemzet*, 1961. február 5. 3. o. „Nemzetközi együttműködést az oktatófilmek készítésében”; *Századok*, 1961. 3. sz. 435. o.

⁷ Tanulmányok a középiskolai történelemtanítás módszertana köréből. 1. Szerk. Farkas Márton. Központi Pedagógus Továbbképző Intézet. Budapest, 1962.

⁸ Konkrét feladatait nem ismerjük közelebbről. Annyi bizonyos, hogy a 14. kötet (1964–65) 3. számától a 18. kötet (1969) 2–3. számáig technikai szerkesztőként működött közre Az MTA Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának Közleményei (MTA Közl.) szerkesztésében.

nem teljes) felsorolás: 1962 júliusában tíz napig Drezdában járt.⁹ 1963 utolsó két hónapját ösztöndíjjal Bécsben¹⁰ töltötte, rögtön utána egy hétre Münchenbe utazott kutatni.¹¹ 1964 júniusában két hétig az NDK-ban (Greifswaldban és Berlinben) volt.¹² 1966. október 17. és 24. között Varsóba is elmehetett a lengyel–magyar történész vegyes bizottság ülésére.¹³ 1967. március 27. és 31. között Moszkvában a *Nagy Októberi Szocialista Forradalom jelentősége* elnevezésű rendezvényen szintén ott volt a magyar delegáció tagjaként.¹⁴ 1967. augusztus 27. és szeptember 2. között Pozsonyban járt történészkonferencián – az MTA Történettudományi Intézetének illusztris kutatóival együtt.¹⁵ 1968 júniusában két hétre az NDK-ba ment, majd október 22–28. között Bécsben vett részt a Monarchia felbomlásáról rendezett konferencián.¹⁶ 1970. február 9-én ismét az NDK-ba indult kutatni – ezúttal hat hónapra.¹⁷ A felsorolás nem terjed ki a hazai rendezvényekre, melyeken szintén meglehetősen nagy aktivitást kifejtve szerepelt.

Ettől az időszaktól kezdve találkozunk nevével a történeti folyóiratokban is. Az ilyen alkalmak közül talán az első, amelyik konkrétan kötődik az első világháború témaköréhez, az 1964. május 25–27. közötti szolnoki történész vándorgyűlésről a *Századok* hasábjain megjelent beszámoló. A rendezvénynek az adott különleges jelentőséget, hogy itt hangzott el Balázs József, a Hadtörténelmi Intézet munkatársának előadása *Az első világháború* címmel, amely már a hazai történettudomány fokozódó érdeklődését jelezte e fontos történelmi korszakok iránt.¹⁸ Az előadáshoz Farkas Márton is hozzászólt, ám lényegében teljes értékű korreferátum formájában, amit azután a *Hadtörténelmi Közlemények* teljes terjedelmében le is közölt.¹⁹ (Nem nehéz felismerni a hozzászólásban a készülő kandidátusi disszertáció egyik részletkérdését.) Ugyancsak részt vett – külső meghívottként – a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos tanácsának azon az 1965. szeptember 24-i nagy jelentőségű ülésén, amelyen Horváth Miklós²⁰ kandidátus *A magyar hadtörténetírás fejlődése és feladatai* című *tervtanulmányát*, illetve – a korabeli beszámoló

⁹ MTA Közl. 1963/1–2. 230. o.

¹⁰ Valószínűleg már a bécsi Collegium Hungaricum új, Hollandstrasse 4. alatti épületének vendége volt. Az intézményt ugyan csak november 12-én avatták fel hivatalosan, ám már szeptemberben kiállítás nyílt benne, vagyis akár fogadhatott is kutatókat november 1-jétől, amikor Farkas Márton Bécsbe érkezett. *Népszabadság*, 1963. szeptember 4. 10. o., illetve november 13. 8. o.

¹¹ MTA Közl. 1964/1–2. 139. o.

¹² MTA Közl. 402. o.

¹³ A delegációt rajta kívül Székely György, Kovács Endre és Ruzsás Lajos alkotta. Érthetetlen, mit kérészt Farkas Márton ezen az úton, mivel „...a varsói ülészakra a bizottság módszertani jelentőségű és összehasonlító történeti kérdéskört választott, a megbeszélés tárgya a közép-európai városfejlődés problematikája volt a középkorban, jelesen a XII–XVII. században.” *Századok*, 1967. 6. sz. 1464. o.

¹⁴ Magyarországot Pach Zsigmond Pál akadémiai tag vezetésével a következő delegáció képviselte: Farkas Márton, Hajdu Tibor, Józsa Antal, L. Nagy Zsuzsa, Pamlényi Ervin, Siklós András és Zsilák András. *Történelmi Szemle*, 1967. 393. o.

¹⁵ Ránki György, Kovács Endre, Gonda Imre, Hanák Péter, Katus László, Kolossa Tibor, Somogyi Éva, Spira György, Vörös Antal voltak rajta kívül a magyar résztvevők. MTA Közl. 1968/2. 291. o.

¹⁶ Ránki Györggyel, Muksi Ferencsel és Gonda Imrével a Történettudományi Intézetből, továbbá Berend T. Ivánnal, Siklós Andrással, Hetés Tiborral, Galántai Józseffel és Gábor Sándornéval más intézményekből. *Történelmi Szemle*, 1968. 463. o.

¹⁷ MTA Közl. 1970/1. 140. o.

¹⁸ Lásd: *Pollmann Ferenc: A Nagy Háború magyarországi historiográfiája. Múltunk*, 2015/1. 98–99. o.

¹⁹ *Farkas Márton: Az osztrák–magyar katonai vezetés kísérletei a hadsereg forradalmasodásának megakadályozására a háború utolsó évében. Hadtörténelmi Közlemények*, 11. (1964) 3. sz. 401–421. o.

²⁰ Nem azonos az 1956-os forradalom és szabadságharc legismertebb hazai hadtörténész kutatójával!

szerint – „ennek kapcsán a magyar hadtörténetírás kibontakozásának és fejlődésének jellemző vonásait, eredményeit, főbb sajátosságait, valamint a magyar társadalmi haladás ügyét szolgáló marxista hadtörténetírás előtt álló fő feladatokat” vitatták meg.²¹ Farkas Márton hozzászólásában, miután felsorolta a magyar történettudomány előtt álló feladatokat (köztük a tervezett 10 kötetes *Magyarország története* című sorozatot), finoman megrótta a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársait, mert szerinte az intézmény „annak ellenére, hogy komoly tudományos kapacitást képvisel, távol esik ezektől a nagy országos tudományos tervektől. Pedig véleménye szerint ezek megvalósításából az intézmény tudományos kollektívája nem maradhat ki.”²²

Az időközben folyamatosan készülő kandidátusi disszertáció egy újabb fejezetét a *Századok* 1967. évi 5. száma – melynek központi témája a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulója volt – közölte le *Forradalmi erjedés az osztrák–magyar hadseregben a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után* címmel.²³ Ugyancsak a disszertáció tematikájába illeszkedett Farkas Mártonnak a *Hadtörténelmi Közlemények* következő évfolyamában publikált *Katonai felkelés Pécsen 1918 májusában* című tanulmánya.²⁴ Az 1968-as esztendő számára legfontosabb eseménye azonban kétség kívül a kandidátusi disszertáció megvédése volt.

Az eseményre a Hadtörténeti Intézet és Múzeum *tanácsstermében* került sor 1968. március 28-án. A védésről Szász Zoltán számolt be a *Századok* 1970/5–6. számában.²⁵ A disszertációnak Gonda Imre és Józsa Antal volt a két opponense. A *katonai összeomlás és forradalom 1918-ban* címen később az Akadémiai Kiadónál könyv formájában is megjelentetett munka²⁶ kétség kívül Farkas Márton legjelentősebb hozzájárulása a magyarországi (had)történetíráshoz. (Nyilván az MTA doktori fokozat elnyeréséért elkészített nagydoktori disszertáció lehetne a legjelentősebb *contributio* – csakhogy az kéziratban maradt és soha sem jelent meg nyomtatásban. Erről a későbbiekben még lesz szó.)

Nézzük, hogyan foglalta össze a szerző a *Katonai összeomlás* fő mondanóját: „Ez a munka azzal a céllal készült, hogy – korántsem a teljesség igényével, de a történelmi hűségre törekedve (sokszor az események órára és percre történő regisztrálásával is) – a hadseregben bekövetkező politikai fejlődés: a forradalmi erjedés, az azt követő forradalmi válság és a válságnak a forradalomba való átcsapása folyamatának felvázolásával bemutassa a forradalmi katonatömegek effektív részvételét egyrészt a Monarchia államrendszerét megdőntő polgári demokratikus forradalmakban, másrészt a forradalmak győzelmét indirekt módon elősegítő forradalmi jellegű katonai felbomlásban, kifejezésre juttatva, hogy *a katonatömegeknek a Monarchia megsemmisítésében kifejtett harca és elért győzelme a munkásosztály és a többi dolgozó osztály és réteg harcának és győzelmének részeként, történelmileg haladó, igazságos és jogos volt*, – jöllehet ez a harc és győzelem sajátos okok és ellentmondások következtében nem vezetett el a Monarchia elnyomott népeinek társadalmi felszabadulásához. Fontos feladatnak tekintettük továbbá,

²¹ *Hadtörténelmi Közlemények*, 12. (1965) 4. sz. 749–750. o.

²² *Hadtörténelmi Közlemények*, 13. (1966) 1. sz. 98. o.

²³ *Századok*, 1967. 5. sz. 1026–1035. o. Később még egy fejezetet sikerült elhelyeznie a *Századokban* (1969. 320–358. o.) „Az Osztrák–Magyar Monarchia megmentésének kísérletei és a páduai fegyverszünet” címmel.

²⁴ *Hadtörténelmi Közlemények*, 15. (1968) 3. sz. 417–427. o.

²⁵ *Századok*, 1970. 5–6. sz. 1311–1314. o.

²⁶ *Farkas Márton: Katonai összeomlás és forradalom 1918-ban*. Budapest, 1969. (Farkas 1969.)

hogy a fegyveres erőben bekövetkezett politikai fejlődéssel párhuzamosan bemutassuk a Monarchia vezető köreinek s mindenekelőtt a politikáját reprezentáló és végrehajtó hadvezetőségnek kétségbeesett erőfeszítéseit és egyre fokozódó, kudarccal végződő harcát a hadsereg, s vele a Monarchia megmentéséért, valamint az imperialista célok adott lehetőségeiért eléréséért.”²⁷

Az opponensek közül Gonda Imre volt az, aki – miután elismerően szólt a szerző munkájának színvonaláról –, felfigyelt rá, hogy míg az utóbbi évek kutatásai egyre nagyobb mértékben igazolják a Habsburg Monarchia viszonylag pozitív szerepét a *határai* között élő népek gazdasági fejlődésének előmozdításában, addig Farkas Márton disszertációja a felbomlás nézőpontjából éppen arra világít rá, hogy e gazdasági erők nem voltak elegendők a nyomokban kibontakozó feszítőerők ellensúlyozására.²⁸ Gonda szerint a birodalom felbomlását a háború legfeljebb siettette, és ezt támasztja alá Farkas Márton azzal, hogy kimutatja: a frontbarátkozások már 1915-től megkezdődtek. Ugyanakkor hiányolja a disszertánstól, hogy az nem ábrázolja „a szerves összefüggést a háború előtti nemzeti-ségi és a háború alatti függetlenedési mozgalmak között.”²⁹ Ami a másik opponens, Józsa Antal véleményét illeti, ő – alapvetően szintén pozitív véleménye mellett – „hiányolta a katonapolitikai válság és az általános politikai válság fogalmainak gondos körülhatárolását, javasolta a katonai terminológia további egységesítését, a hadifogoly-légiók létszámadatainak felülvizsgálatát, a Magyarországon másolatban található orosz levéltári anyag felhasználását. Javasolta továbbá a németországi forradalom és a Monarchia hadserege közötti párhuzam megvonását, a szociáldemokraták egyes áramlatainak a hadsereg felbomlásában és a forradalomban vitt szerepének bemutatását.”³⁰

Mint a fentiek alapján várható volt, mindkét opponens és ezt követően a bizottság is javasolta a kandidátusi fokozat odaítélését, és ez meg is történt. Ezt követően az Akadémia főtitkára „lehetővé tette számomra, hogy teljes erőmmel történettudományi kutatásokat végezzek és átkerüljek az MTA Történettudományi Intézetébe 1969. október 1-én” – olvashatjuk Farkas Márton saját szavait önéletrajzában. Így megszűnt az eddigi visszás helyzet: immár nem főelőadóként, hanem egy kutatóintézet tudományos munkatársaként folytathatta munkáját. Valójában azonban sok időt nem töltött az intézetben: 1970 februárjától – mint arról már említés történt – féléves NDK-beli kutatóútra ment. November 1-jén pedig már el is búcsúzott az Úri utcától. Igaz, nem ment messzire, csupán a Kapisztrán tér túloldalára: a Hadtörténeti Intézet és Múzeum lett az új munkahelye.

A Hadtörténeti Intézetben

Az átköltözés után némileg nyugalmasabb időszak következett – már amennyire a publikációk számából erre következtetni lehet. 1971-ben Farkas Márton ugyan letett az asztalra egy érdekes forrásközleményt a száműzetésben élő német császár, II. Vilmos és Hitler kapcsolatáról³¹ (egyik ritka eset, amikor elhagyta az 1914 és 1918 közötti idő-

²⁷ Farkas 1969. 9. o. (Kiemelés nem az eredetiben.)

²⁸ *Századok*, 1970. 5–6. sz. 1312. o.

²⁹ Uo.

³⁰ *Századok*, 1970. 5–6. sz. 1313. o.

³¹ Farkas Márton: Hohenzollern restaurációs remények és a hitleri fasizmus. *Hadtörténelmi Közlemények*, 18. (1971) 1. sz. 129–152. o.

szakot!), ám úgy tűnik, ekkor már a következő tudományos fokozat: az MTA doktori cím megszerzésére készült. A következő évben még megmaradt a német tematikánál: hosszabb tanulmányt publikált a császári Németország fegyverszüneti kérelmének történetéről³² (később majd tudományos ismeretterjesztő formában is megírja ugyanezt.³³) Időközben beválasztják a *Hadtörténelmi Közlemények* szerkesztőbizottságába.³⁴

1976-ban napvilágot lát Hindenburgról írott életrajza.³⁵ A Magyar Történelmi Társulat – melyben Farkas Márton évtizedeken át aktív szerepet játszott – sajátos módon úgy próbálta *Életek és korok* címmel újjára indított életrajzi sorozatára felhívni a figyelmet, hogy *minikönyvekként* adta ki a sorozat részeit. Talán a szokatlan, kisméretű publikációt ellensúlyozandó, 1977-ben egy átlagosnál nagyobb kötettel jelentkezik: az Intézetbeli kollégájával, Józsa Antallal közösen jegyzett *Az első világháború és a forradalmak képei* című munka alapvetően képgyűjtemény, ám minden fotó részletes képaláírással rendelkezik.³⁶ A barnított fotók mindazonáltal nem nyerték el a recenzens Gonda Imre tetszését.³⁷

A hetvenes évek „terméséből” fontos lehet kiemelni Farkas Márton néhány könyvismertetését. Így mindenekelőtt az osztrák Plaschka – Haselsteiner – Suppan szerzőtrío által jegyzett *Innere Front*³⁸-ról alkotott véleménye érdemel figyelmet, minthogy hasonló témát dolgoz fel, mint az ő *Katonai összeomlása*. Bevallom nem tudtam rájönni, miért fordította Farkas Márton az *Innere Frontot* „Hátsó front”-nak: miért nem volt neki jó a „belső front”? Mindenesetre az nem okozhat meglepetést, hogy – bár elismeri a mű érdemeit – korántsem maradéktalanul elégedett. Mint írja, „a szerzők anyagfeltáró munkája, alkotókészsége és ábrázolási módja mindenképpen elismerésre méltó, még akkor is, ha ítéleteikkel, következtetéseikkel vitatkoznunk kell.” Farkas Márton szerint „[a]mi a lázadások és felkelések okait illeti, a szerzők sem elégedtek meg az ún. Waldstättenféle jelentésben foglaltakkal, hanem önálló ítéletet alkottak. Az ítélet, amely a forradalmi mozgalmak jelszavai, kirobbanása, menete és eredménye alapján megfogalmazódik, általában figyelembe veszi a gazdasági, társadalmi, politikai és szociális okokat, indítékokat. A marxista történészek azonban ennél tovább lépnek: a mozgalmak történelmi érdemét nemcsak igazságos voltukban látják, hanem bukásuk ellenére is kétségkívül nagy jelentőségű hatásukban, amely a reakciós-imperialista, pusztulásra érett Habsburg állam legnagyobb erőszakszervezetének, a hadseregnek a bomlását elindította.”³⁹

Szintén érdekes lehet, amit az osztrák újságíró, Friedrich Würthle 1975-ben a szarajevói merényletről publikált könyve⁴⁰ kapcsán érdemesnek tart leírni. Würthle azok közé a szerzők közé tartozik, akik teljes mértékben meg vannak győződve Szerbia alapvető és gyakorlatilag egyedüli felelősségéről az első világháború kirobbanásában. Mi erről a véle-

³² A császári Németország fegyverszüneti kérelmének történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 19. (1972) 4. sz. 685–723. o.

³³ *Farkas Márton: A császári sas lehull.* (Népszerű történelem.) Budapest, 1982.

³⁴ Az 1972/1. számtól az 1990/2. számig töltötte be ezt a pozíciót.

³⁵ *Farkas Márton: Hindenburg.* (Életek és korok.) Budapest, 1976.

³⁶ *Az első világháború és a forradalmak képei.* Szerk. *Farkas Márton és Józsa Antal.* Budapest, 1977.

³⁷ *Hadtörténelmi Közlemények*, 25. (1978) 2. sz. 268–270. o.

³⁸ *Richard Plaschka – Horst haselsteiner – Arnold Suppan: Innere Front. Militärassistentz, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918.* I–II. Bd. Wien, 1974.

³⁹ *Hadtörténelmi Közlemények*, 22. (1975) 3. sz. 581–585. o.

⁴⁰ *Friedrich Würthle: Die Spur führt nach Belgrad. Die Hintergründe des Dramas von Sarajevo 1914.* Wien–München–Zürich, 1975.

ménye Farkas Mártonnak? Íme: „Würthle műve nagyon tanulságos és nagy publicisztikai erővel megírt alkotás. A mű alapkoncepciója és mondanivalója azonban erőteljes kritikát von maga után: a marxista történetírás – az elmúlt évtizedek elmélyült kutatására támaszkodva – nem fogadja el az első világháború kitöréséért egyetlen államot, vagy terrorista csoportot felelőssé tevő álláspontot. Az imperialista háború kirobantásáért valamennyi imperialista nagyhatalmat felelősség terheli. Nem hanyagolható el, hogy a kezdeményező szerepet az agresszív német és osztrák–magyar imperializmus vállalta magára.”⁴¹

A nyolcvanas évek elejétől azután Farkas Márton elkezdí közreadni a készülő nagydoktori részleteit. 1981-ben publikálja az 1914-es lemergi csatákról szóló részt,⁴² ezt követi 1982-ben a kárpáti téli csata feldolgozása,⁴³ majd a következő esztendőben az 1914. évi Szerbia elleni első hadjárat története.⁴⁴ Már ezekből a részekből is sejthető, hogy a disszertáció tárgya az Osztrák–Magyar Monarchia első világháború alatti katonai szereplése, azaz: Farkas Márton célja a mindeddig hiányzó magyar első világháború-történet megírása. Az, amit mindenki hiányol.

Előbb még azonban meg kell írni ezt a narratívát – rövidített formában... A már évtizedek óta készülő *Magyarország hadtörténete*,⁴⁵ amely már Horváth Miklós *tervtanulmányában* is szerepelt, 1985-ben végre elkészült. Az első világháborúról szóló részt természetesen Farkas Márton írja. Az alapvetően a nagyközönségnek szánt kiadvány nem tartalmaz jegyzeteket, ennél fogva visszakereshetetlen, honnan vesz a szerző valamely állítást...

Ebből az időszakból feltétlenül szólni kell Farkas Mártonnak egy olyan tanulmányáról, amely a magyarországi olvasóközönség számára talán a legkevésbé ismert, mivel csupán egy, az akkori NSZK-ban publikált tematikus kötetben jelent meg német nyelven, ráadásul e kiadvány a hazai könyvtárak közül egyedül a Hadtörténeti Könyvtárban hozzáférhető.⁴⁶ Külön érdekessége a tanulmánynak, hogy benne a szerző az első világháború hadtörténetének magyarországi historiográfiáját foglalja össze 1918-tól a nyolcvanas évek közepéig.⁴⁷ A hazai történetírás történetét tárgyaló dolgozatok általában ritkák, mint a fehér holló, és különösen azok a *hadtörténetírás* teljesítményét áttekinthető vállalkozások. Farkas Márton munkája azért is érdekes, mert rávilágít, miképpen látta a marxista hadtörténész a két világháború közötti korszakban tevékenykedő egykori kollégák teljesítményét, ugyanakkor saját kortársainak publikációit is számba veszi (beleértve a szerzők közé természetesen önmagát is).

A szerző már az elején leszögezi, hogy a Horthy-korszak politikai-ideológiai elvárásai eleve elzárták az utat a világháború objektív tudományos vizsgálata előtt és a sorra születő

⁴¹ *Hadtörténelmi Közlemények*, 23. (1976) 3. sz. 585–587. o.

⁴² *Farkas Márton*: Lemberg. Az Osztrák–Magyar Monarchia hadműveletei 1914 kora őszén Galiciában. Augusztus 15–szeptember 25. *Hadtörténelmi Közlemények*, 28. (1981) 2. sz. 167–206. o.

⁴³ *Farkas Márton*: Téli hadjárat a Kárpátokban. (1915. január 23 – március 22.) *Hadtörténelmi Közlemények*, 5. (1958) 2–3. sz. 393–430. o.

⁴⁴ *Farkas Márton*: Az első tűzpróba. Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének veresége a Drina–Száva mentén 1914 augusztusában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 31. (1984) 3. sz. 439–473. o.

⁴⁵ Magyarország hadtörténete I–II. k. Főszerk. *Liptai Ervin*. Budapest, 1985. Farkas Márton jegyzi az első világháborúról szóló részt: II. k. 41–129. o.

⁴⁶ Neue Forschungen zum Ersten Weltkrieg: Literaturberichte u. Bibliographie von 30 Mitgliedstaaten der „Commission International D’Histoire Militaire Comparée”. Hrsg. von *Jürgen Rohwer, Bernard*. Koblenz, 1985. (*Rohwer* 1985.)

⁴⁷ *Márton Farkas*: Die ungarische kriegsgeschichtliche Forschung zum Ersten Weltkrieg. In: *Rohwer* 1985. 345–362. o.

publikációk a területi revízióra törekvő külpolitika pusztá eszközeivé váltak. Véleménye szerint a Horthy-korszak történetírásának alapkonceptiója egyfajta magyar *tördőfés-elmélet* volt. Eszerint az alattomos háterszági elemek aknamunkája kényszerítette térdre az ellenségei által soha le nem győzött hadsereget. Ezek után sorra veszi a két világháború között megjelent legfontosabb első világháborús szakirodalmat, melyről nincs egyöntetűen elítélő véleménnyel: a kétség kívül szakmailag legigényesebb vállalkozásról, a magyar Királyi hadilevéltár eredetileg 24 kötetesre tervezett, de végül a 10. kötet után félbemaradt sorozatáról⁴⁸ például azt írja, hogy bár hungarocentrikus koncepciója alapvetően hibás, ám a felhasznált nagyszámú korabeli dokumentum miatt mégis értékes információkat tartalmaz.

Ami az 1945 utáni időszakot és különösen az 1956 utáni szakaszt illeti, Farkas Márton meglehetősen ügyességgel próbálja meg elleplezni azt a tényt, hogy hosszú évtizedeken keresztül tudatosan háttérbe szorították az első világháború történetének kutatását. Mindenesetre a kortárs szaktudomány első világháborús publikációi közül majdnem sikerül neki bravúros módon teljességgel említetlenül hagyni Galántai József tevékenységét, miközben a korszak gazdaság- vagy politikatörténezeit rendre megemlíti. Tény, hogy Galántai könyveit a hadtörténeteszek nem tartják sokra: főleg a szakterminológia pongyola használatát, valamint a levéltári források mellőzését szokták felhánytorgatni neki. Farkas Márton sem említi Galántai monográfiáit szubjektív mustrája során: kizárólag a *Magyarország története* 7. kötetében az első világháborúról írott fejezetét veszi figyelembe, ám sajnálkozva állapítja meg, hogy az adott keretek „mélyebb hadtörténeti elemzést” nem tettek lehetővé, ám az olvasó még így is „sok hadtörténeti ismerettel gyarapodhat.”

Szintén a nyolcvanas évek termése két idegen nyelvű publikáció is. Mindkettő a Király Béla által alapított *Atlantic Studies in Society and Change* című sorozatban jelent meg. Az első a Doberdó birtoklásáért 1915–1916-ban folytatott osztrák–magyar–olasz küzdelmet tárgyalja,⁴⁹ a másik a Monarchia 1918 őszi katonai összeomlásáról szól.⁵⁰

A Hadtörténeti Intézet után

A rendszerváltás körüli zavaros átmenet alapvetően befolyásolta Farkas Márton kARRIERJÉT, amennyiben átszervezésre hivatkozva az intézmény vezetője 1989 végével nyugdíjba küldte őt. Mivel már ténylegesen betöltötte a nyugdíjkorhatárt, a döntés ellen nem volt alapja panasszal élni. Így azután 1990. január 1-jével hivatalosan is nyugdíjba vonult. S bár az MTA doktori pályázatát még 1989 decemberében benyújtotta, az eljárás során már végig nyugdíjasként szerepelt.⁵¹

1989. november 13-án került sor a disszertáció – melynek címe *A császári és királyi hadsereg az első világháborúban volt* – munkahelyi vitájára. A nagyszámú résztvevő

⁴⁸ A világháború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. Kiadja a Magyar Királyi Hadilevéltár. 1–10. k. Budapest, 1928–1942.

⁴⁹ Doberdo. The Habsburg Army on the Italian Front, 1915–16. In: East Central European Society in World War I. Eds. Béla K. Király and Nándor F. Dreisziger. War and Society in East Central Europe. Vol. XIX. (Atlantic Studies on Society in Change №. 38.) New York, 1985. 313–337. o.

⁵⁰ The Military Collapse of the Austro–Hungarian Monarchy, October 24 to November 3, 1918. In: Revolutions and Interventions Hungary and Its Neighbor States 1918–1919. Ed. Peter Pastor. War and Society in East Central Europe, Vol. XX. (Atlantic Studies on Society in Change №. 39.) New York, 1988. 11–23. o.

⁵¹ A doktori eljárásra vonatkozó adatok forrása: MTA Levéltár, 200 TMB 51029/89.

között a Hadtörténet Intézet történészein kívül a Zalka Máté Katonai Műszaki Főiskola parancsnoka és egyik tanára is jelen volt. Figyelemre méltó, hogy az egyik opponensként a doktori eljárásban szerepet vállaló Galántai József alapvetően pozitív álláspontot foglalt el a vitában. Farkas Márton egykori kollégái már sokkal kritikusabban fogalmaztak: többen kifogásolták, hogy a disszertáció szerzője elítélően ír az egykori Osztrák–Magyar Monarchiáról, az osztrák–magyar haderőről és személy szerint Conrad von Hötzendorfról. Mindennel együtt azonban mindenki kiemelte a levéltári források használatának széles körű voltát, és általános volt a vélemény, hogy a dolgozat messze meghaladja a doktori cím elnyeréséhez szükséges színvonalat és szintet. Különös, hogy viszonylag kevés kritikát kapott a disszertáns a dolgozat terjedelme miatt, pedig a 600 oldalas felső határt alaposan túllépte.

A hosszadalmas eljárás miatt végül a védésre csak 1991. június 11-én került sor. Az Erényi Tibor elnökelete alatt összeülő bizottság meghallgatta a három opponens: Hajdu Tibor, Szabó Miklós és Galántai József írásos véleményét. A legszelidebb értékelést ezúttal is Galántai Józseftől kapta a disszertáns, aki szinte nem is talált kifogásolnivalót a munkában. A másik két opponens már jóval kritikusabb volt. Szabó Miklós vezérőrnagy (aki Farkas Mártont még a Rákóczi iskolából ismerhette)⁵² szóvá tette a terjedelmi korlát körülbelül 50%-os túllépését, a tisztikarral és főleg a vezérkari tisztekkel szembeni szerinte egyoldalúan elítélő szemléletet, a jelöltnek a katonai szakterminológia használatával kapcsolatos bizonytalankodásait stb. Hajdu Tibor úgy vélekedett, hogy egy ilyen volumenű vállalkozás egyetlen ember képességeit meghaladja, különösen, ha a levéltári kutatástól a narratíva megalkotásáig mindent egymaga akar csinálni. Ehhez rendszerint hiányzik a megfelelő idegennyelvtudás: Farkas Márton a német mellett gyakorlatilag nem olvasott idegen irodalmat vagy forrásokat. De ezért az opponens szerint nem lehet hibáztatni. A megoldás az, amit a Plaschka–Haselsteiner–Suppan-kutatócsoport alkalmazott: úgy választották meg munkatársaikat, hogy együtt gyakorlatilag minden szükséges nyelven hozzáfértek a forrásokhoz. Az ilyen jellegű vállalkozásokat csakis csapatmunkában lehet kellő hatékonysággal megvalósítani. Ettől függetlenül szerinte Farkas Márton bebizonyította, hogy érdemes a tudomány doktora cím elnyerésére.

Az egybehangzóan pozitív értékelések alapján a bizottság természetesen támogató döntést hozott, és ennek eredményeképpen Farkas Márton megkapta az MTA doktora címet. Vélhetőleg azonban már nem sok öröme tellett benne, mivel nyugdíjasként a továbbiakban már nem volt jelen a hazai tudományos életben. Egykori munkahelyére, a Hadtörténeti Intézetbe nem járt be. Nyilván neheztelt az intézményre, amiért annak idején nyugdíjba kellett vonulnia. Publikációt a későbbiekben már nem találunk tőle a nyilvános adatbázisokban. Disszertációját sem jelentették meg, annak ellenére, hogy korábban erre a Zrínyi Kiadó ígéretet tett. A megváltozott körülmények miatt azonban más kiadó érdeklődését sem sikerült felkelteni a csaknem ezer oldalas, alapvetően a klasszikus hadtörténetírás mércéjével is száraz, katonás stílusban íródott kézirat kiadására. Így az továbbra is a Hadtörténeti Könyvtár raktárában várja a ritka érdeklődőket...

⁵² Farkas Márton azonban őt nem tanította (Szabó Miklós szíves közlése).

Farkas Mártont – mit szépítsük – elfelejtette a szakma és elfelejtették az olvasók. Halálhírét ugyan közölte a *Népszabadság*,⁵³ ám a szakmai folyóiratokban hiába keresnénk nekrológját: sem a *Hadtörténelmi Közlemények*, sem a *Századok*, vagy a *Történelmi Szemle* nem búcsúzott el tőle. Ez az írás egyebek mellett azért is született, hogy Farkas Mártonra olyan történészként emlékezzünk, aki a maga idejében sokat tett a magyar hadtörténetírás műveléséért.

Ferenc Pollmann

HUNGARIAN MILITARY HISTORIANS OF THE KÁDÁR ERA: MÁRTON FARKAS
(1926–2000)

(Abstract)

This paper discusses the professional career of Márton Farkas, one of the most significant Hungarian military historians of the decades before the change of the regime, who was also a fellow of the Military History Institute from 1971 until his retirement in 1990. Márton Farkas's most important research area was World War I, similarly to the author of this paper, who thus sees his lines here as a late tribute to Farkas. Focusing strongly on the historian's achievements, the author acquaints the readers with Márton Farkas's most important publications, and speaks about his accepted but never published dissertation, too

Ferenc Pollmann

UNGARISCHE KRIEGSGESCHICHTSSCHREIBER AUS DER KÁDÁR-ÄRA:
MÁRTON FARKAS (1926–2000)

(Resümee)

Die vorliegende Mitteilung behandelt die berufliche Laufbahn eines herausragenden Vertreters der Militärgeschichtsschreibung Ungarns in den Jahrzehnten vor der Wende, nämlich Márton Farkas, der zwischen 1971 und 1990 (bis zu seiner Pensionierung) Mitarbeiter des Instituts für Militärgeschichte war. Der Verfasser, der sich selbst mit dem wichtigsten Forschungsthema von Márton Farkas, der Untersuchung des Ersten Weltkriegs beschäftigt, möchte gegenüber diesem mit dieser Arbeit seine verspätete Ehre zum Ausdruck bringen. Dabei konzentriert er sich betontermaßen auf seine Leistung in der Geschichtsschreibung und stellt dem Leser dabei die wichtigsten Publikationen von Márton Farkas vor. In diesem Kreis kommt er auch auf die Dissertation des Letzteren zu sprechen, die Farkas an der Ungarischen Akademie der Wissenschaften eingereicht hatte, die jedoch nie erschienen ist.

⁵³ Lásd a 3. jegyzetet!

Ferenc Pollmann

HISTORIOGRAPHES HONGROIS DE LA PÉRIODE KÁDÁR : MÁRTON FARKAS
(1926–2000)

(Résumé)

Cette communication traite du parcours professionnel de Márton Farkas, un des historiographes les plus marquants de Hongrie dans les décennies précédant le changement de régime politique. À partir de 1971 jusqu'à sa prise de retraite en 1990, Farkas a travaillé à l'Institut d'Histoire militaire. Puisque l'auteur étudie la Première Guerre mondiale qui fut aussi l'objet principal des recherches de Márton Farkas, cet écrit se veut aussi un hommage tardif. L'auteur met au centre la qualité du travail de l'historiographe en présentant les publications majeures de Márton Farkas et en évoquant aussi sa thèse de doctorat soutenue à l'Académie hongroise des Sciences qui n'a cependant jamais été publiée.

Ференс Поллманн

ВЕНГЕРСКИЕ ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЕ ПИСАТЕЛИ ЭПОХИ КАДАР:
МАРТОН ФАРКАШ (1926–2000)

(Резюме)

В этой публикации говорится о профессиональной карьере одного из выдающихся значительных представителей военной истории Венгрии за несколько десятилетий до смены режима: Мартон Фаркаш, который был сотрудником Военно-Исторического Института с 1971 по 1990-ие годы (до его выхода на пенсию). Автор публикации, так как и сам занимается самой важной темой Мартона Фаркаш, исследованием Первой Мировой Войны, предназначает свою работу своего рода поздним отданием почести. Он подчеркнуто сосредотачивается на достижениях историописца, в то время как знакомит читателя с наиболее важными публикациями Мартона Фаркаш, особо уделяя внимание к его защищенной, но никогда не опубликованной докторской диссертации Венгерской Академии Наук.